

Edebiyatın Aynasında Ötekinin Sesi

Türkan Kaplan¹

'Aslında 'sessiz' diye bir şey yoktur. Yalnızca kasıtlı olarak susturulmuş ya da tercihen duyulmamış olanlar vardır.

Arundhati Roy

Sessizlik, çoğu zaman bir yokluk değil; bastırılmışlık, ötelenmişlik ya da görünmezlik halidir. Roy'un işaret ettiği bu gerçek, edebiyatın üstlendiği tanıklık rolünü açığa çıkarır. Bu sayede edebiyat ve edebi eserler, tarih boyunca yalnızca anlatılardan ya da kelimelerden ibaret olmaksızın, nice görünmezliğin perdesini aralayarak, kenara itilenlerin seslerini kayda geçirmiştir. Aynı zamanda sessizlerin, ötekilerin, dışlanmışların hikâyelerini topluma duyurma işlevi görmüş bir sığınaktır. Sayfalar arasında saklanan kimi zaman bir çığlık, bazen de bir direniş biçimidir. Bazen bir hikâyenin karakteri bazen yazarı kimi zaman da okuru susturulmuştur.

Bu direnişçi ve susturulanların sesini duyuran niteliği, edebiyatın aslında yalnızca estetik bir alan olmadığını; aynı zamanda toplumsal bilinç ve sorgulama için güçlü bir araç olduğunu gösterir. Tam da bu noktada Paulo Freire'nin *Ezilenlerin Pedagojisi*² ile şekillenen eleştirel pedagojik yaklaşımı devreye girer. Freire'nin pedagojik çerçevesi genel hatlarıyla, öğrenenlerin pasif bir bilgi alıcısı olmadığını, bireylerin toplumsal yapı içindeki konumlarını fark etmelerini, hiyerarşik ilişkileri sorgulamalarını ve dönüştürücü bir bilinç geliştirmeleri gerektiğini savunur.

Bu bakış açısıyla eleştirel pedagojik yaklaşım, edebiyat sayesinde soyut bir ideal olmaktan çıkar, sınıfa taşınabilir ve incelenen metinlerle ete kemiğe bürünür. Özellikle toplumsal dışlanmayı temsil eden marjinal karakterler (yoksullar, çocuklar, kadınlar, etnik azınlıklar, "kurallara uymayanlar") aracılığıyla eğitsel ve

¹ turkankaplan9@gmail.com

² Freire, P. (2018). *Ezilenlerin Pedagojisi*. Çev. Dilek Hattatoğlu - Erol Özbek. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

toplumsal adaletsizliklerin görünür kılınması mümkün olur. İşte tam da bu yüzden, edebiyat bir eğitim aracıdır – sadece dil öğretmek, metin çözümlemek, karakter analizi yapmak için değil; bireyleri içinde bulundukları koşullara dair uyarmak, sarsmak ve harekete geçirmektir amacı. Toplumsal bağlamda resmî tarih de, çoğu zaman belirli sesleri merkeze alırken diğerlerinin hikayelerini görünmez kılabilir. Oysa edebiyat bu sessizlikleri yıkar ve dışlanmışların deneyimlerini görünür kılar, böylece kişisel hikâyeler ile toplumsal ve tarihsel gerçeklik arasında da bir köprü işlevi görür. Sınıfta bir eser incelenirken öğrenciler, bir karakterin acısını hissettiklerinde, onun çaresizliğine tanıklık ettiklerinde yalnızca empati değil, bir sorgulama biçimi de geliştirirler: “Bu karakter neden susturuldu ya da ötekileştirildi?”, “Bu susturma/dışlama bugün kimlere uygulanıyor?”

Kendi öğretmenlik pratiğimde tanık olduğum bir öğrencinin hikayesi, tam da bu bağın tarihsel ve toplumsal bağlamdan sınıfa yansımalarının belirgin ve yakıcı bir örneğidir. 2023 yılı güz döneminde İngilizce hazırlık sınıfına yeni başlayan öğrencilerimden biri Filistinliydi. Filistin’de güzel bir yaşamı, kocaman ve sevgi dolu ailesini bırakıp eğitim amacıyla Türkiye’ye gelmişti. Dönem başladığında heyecanlı ve öğrenmeye hevesliydi. Üzerinden 1 ay geçmişti ki ailesi savaşın tam ortasında çaresiz kaldı, elbette öğrencimin aklı da yuvasında. Ne Türkçe biliyordu ne de İngilizce. Yine de sınıfta yalnızca gözleriyle iletişim kurabiliyordu; suskunluğu, dil bilgisizliğinden değil, içinde taşıdığı derin kaygıdan kaynaklanıyordu. İlk günlerde öğrencilerden bazıları onunla iletişim kurmaya çalıştı. Ama kısa süre sonra araya görünmez duvarlar girdi. Çünkü sınıfta onun geldiği coğrafya ile tarihsel olarak pek de dostane geçmişi olmayan milletlerden öğrenciler de vardı. Bu geçmiş, onların davranışlarına yansdı; kimi zaman mesafeli bakışlar kimi zaman ise umarsızlık kendini gösterdi. Aslında bizler eğitimciler olarak hem okul içinde hem de sosyal yaşamda kaynaşması, sesini duyurması ve gerekirse çığlık çığlığa hislerini paylaşması noktasında destek olmaya çalışıyorduk. Aslında o öğrencim ile susturulan şeyin aslında yalnızca bir öğrencinin sesi değil, aynı zamanda bir halkın çığlığı olduğunu anladım. Böylece edebiyatın, dünyanın adaletsizliklerini sezmek, görmek ve sorgulamak için de eşsiz bir yolculuk olduğunu bir kez daha fark ettim. Çünkü her hikâyenin arkasında, sessizleştirilmiş bir hakikat vardır.

Sınıfta çoğunlukla konuşanların, cevap verenlerin, “başarılı” sayılanların, sınavlarda parlayanların sesi yankılanır. Ama bir köşede oturan Tom Sawyer’lar³ vardır; yaramaz, düzensiz, kurallara uymayan ve her zaman “problemlili öğrenci” yaftası yiyen ve sistemin kabul etmediği. Oysa bu çocukların neden sistem dışında kaldığını sormak yerine, onları hizaya sokmaya çalışırız. Edebiyat, bize tam da bu “hiza dışı” karakterlerle düşünme fırsatı verir. Tom’un marjinalleşmesi, bireysel bir eksiklik değil, sistemin esneklikten yoksun yapısının sonucudur. “Hizaya

³ Twain, M. (2011). The adventures of Tom Sawyer. William Collins.

sokulamayan", sistem dışına itilen ve sesleri bastırılanlar yalnızca öğrenciler değil elbette. Birçok meslek grubunun yanı sıra binlerce öğretmen ve öğretmen adayının da benzer bir sessizliğe mahkûm edildiğinin ve sistemin içinde marjinalleştirildiklerinin farkındayız. Sınavlara giren, eğitim fakültelerini başarıyla bitiren, yıllarca dershanelerde, özel okullarda emek veren bu insanlar, sistemin kapılarında bekletiliyor. Onlar, atan-a-mayan, kadro al-a-mayan yani yine sistemin "başarısız" ilan ettikleri. Kimse seslerini duymuyor. Her yıl yapılan KPSS ve dengi sınavlar, mülakatlar, açıklanmayan kontenjanlar, düşük alımlar, göz göre göre çürütülen umutlar... Bu çarpıcı gerçeklik, eğitimde yalnızca bireysel değil, yapısal bir adalet krizine de işaret eder ve bize şunu gösterir: Eğitimdeki "başarı" tanımı bile, aslında kimin sesinin duyulacağına dair politik bir karardır.

Toplumsal gerçeklikleri yansıtmada bir ayna işlevi gören edebiyat ise tam da bu noktada, gerçek hayatta sesleri duyulmayanların aslında edebiyat sayfalarında karşımıza çıkan marjinalleştirilmiş karakterlerin hikâyelerinden çok da farklı olmadığını bizlere hatırlatır. Bu sayede Charlotte Brontë'nin Jane Eyre'i⁴ ve Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu⁵ Feride'si ile farklı coğrafyalardan ama benzer toplumsal bağlamlardan yükselen, iki susturulmaya çalışılmış öğretmen kadının sesi evrensel bir boyuta taşınır. İnatçı, zeki, konformist düzene karşı kendi ayakları üzerinde kalmayı tercih eden bu iki kadın, çevresindekiler tarafından çoğu zaman "fazla" olarak nitelendirilmiş ve susturulmaya çalışılmışlardır. Kadınlığın bastırıldığı ve öğretmenliğin çoğu zaman değersizleştirilmeye çalışıldığı toplumsal bir düzende, bu kadınlar mesleklerini yalnızca bir geçim aracı olarak değil, aynı zamanda kendileri gibi ayakları üzerinde duracak kız çocuklarını yetiştirmek için bir fırsat, bir varoluş biçimi olarak görürler. Yetim, yoksul ve sırf kadın olduğu için susturulmuş Jane Eyreler; kadın kimliği, mesleği ve baskılanamayan karakterinden kaynaklı dışlanmış Ferideler yalnızca kitap sayfalarında değil, gerçek yaşamda da çılgılığı duyulmamış, görünmez kılınmış ve hepimizin aslında bir şekilde karşılaştığı kişilerdir.

Tom'un kurgusal kasabasından (Missouri), Jane Eyre'in İngiltere'sine, oradan Feride'nin Anadolu'suna ve günümüz Türkiye gerçeğine uzanan bu sessizlik zinciri, bize şunu hatırlatır: Eğitimin ve edebiyatın asıl görevi, susturulanlara ses olabilmektir. Farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda yaratılan bambaşka karakterler ve hikâyeler yalnızca bireysel bir mücadele değil, aynı zamanda toplumsal olarak yok sayılanların eğitsel ve pedagojik çılgılığıdır.

Tam da bu noktada edebiyatı, gerçekleri görünür kılmak ve bu ülkenin her bireyinin, "Ben buradayım" diyen sesini duyurmak için kullanmalıyız. Çünkü her sessiz karakterin ardında bir hikâye, her hikâyede ise bir adalet talebi vardır. Ve bu talepler ancak ses bulursa dönüşebilir. Çünkü sessiz kalan herkesin, bir gün

⁴ Bronte, C. (1992). Jane Eyre. Wordsworth Editions.

⁵ Güntekin, R. N.(1999). Çalıkuşu. İnkılâp Yayınları.

sesini duyuracak bir diğerine ihtiyacı olacaktır. Ve sesimizi duyacak o kişi bugün, sistemin dışında, susturulmuş bir şekilde bekliyor olabilir.